

ԱՆՑԵԱԼՔ

I

ՎԱՀԱՆ ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ

Հայկական դատի մոլեռանդ հաւատաւորներէից մէկն էլ զնաց. յունիս 11-ին, Նիւ Եօքքում, մեռաւ Վահան Գարտաշեանը: Նա համաատարար ուչ միացաւ Հայաստանի ազատութեան համար պայքարողների բանակին, բայց դորձեց եռանդով ու անձնազոհութեամբ եւ մինչեւ մահ հաւատարիմ մնաց ընտրած գաղափարին:

Վահան Գարտաշեանը Կեսարացի էր, ծնւած 1883 թ. դեկտ. 1-ին: Նախնական ուսումը ստացել էր Կեսարիայի Ս. Բարսեղ դըպրոցում: 1902 թ. անցել էր Ամերիկա, ուր մի կողմից գործաւորութիւն էր անում, միւս կողմից վաստակած գումարով ուսանում էր Եէյլի համալսարանը, որի իրաւաբանական բաժանմունքը աւարտեց 1908 թւին: Նոյն 1908 թ. հրատարակեց անգլիերէն լեզուով «20-րդ Դարի Օսմանեան Կայսրութիւնը» եւ «Մերձաւոր Արեւելքի հարցի ամփոփ պատմութիւնը» աշխատութիւնները, որոնք ցոյց էին տալիս, որ երիտասարդ հեղինակը ոչ միայն լաւ ուսանող էր իր մասնագիտութեան, այլեւ հմուտ ուսումնասիրող արեւելեան խնդրի:

1909 թ. իրաւունք ստանալով Նիւ Եօքքի նահանգում զբաղւելու իրաւաբանութեամբ՝ Վ. Գարտաշեանը նւիրեց վաստաւորութեան գործին, միեւեռ ժամանակ, սակայն, չանտեսելով եւ հասարակական-քաղաքական ասպարէզը: 1910 թ. նա նշանակւեց Վաշինկտոնի Օսմանեան դեսպանատան եւ Նիւ Եօքքի թիւրքական հիւպատոսարանի իրաւագէտ խորհրդական եւ այդ պաշտօնը պահեց մինչեւ 1914 թ., համաշխարհային պատերազմի սկիզբը: Օսմանեան կառավարութիւնը նրան յանձնեց թիւրքական բաժնի կազմակերպումը Սան-Ֆրանչիսկոյի համաշխարհային ցուցահանդէսում եւ այդ աշխատանքի, ինչպէս եւ դեսպանատան եւ հիւպատոսարանի պաշտօնավարութեան ուճիկի մի մասը թողեց չլճարած, որի համար հետագային Գարտաշեանը դատ բաց արաւ թիւրքական կառավարութեան դէմ:

Արմէն Գարօն եղաւ, որ Վ. Գարտաշեանին քաշեց հայ քաղաքիկան գործի տապարէզ, համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, երբ Ամերիկան դարձաւ հայկական հարցի ամենակարեւոր կեդրոններէից մէկը: Իր հմտութեամբ, անհուն աշխատունակութեամբ, լայն կապերով, իր համարձակ ու եռանդուն գործելակերպով Վ. Գարտաշեանը արձաւ նախապէս կաթողիկոսական Պատւիրակ, ապա՝ Հայաստանի Հանրապետութեան դիւանագիտական ներկայացուցիչ Գ. Փաստրմաճեանի աջ բազուկը: Պրէս Բիւրօն եւ Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէն Վ. Գարտաշեանի անխոնջ ջանքերի մարմնացումը եղաւ: Նա անգնահատելի դեր կատարեց Հայաստանի անկախութեան ճանաչման հարցում Միացեալ Նահանգներէ կողմից, այլեւ Ամերիկայի աջակցութեան խնդրում Հայաստանին, ինչպէս նաեւ նախագահ Վիլսոնի Հայաստանի սահմաններէ դժման մէջ: Նրան ենք պարտական մեծապէս, որ ծերակուտական Բինգլի, Ջէյմս Ջերարդի, ծերակուտական Լոճի, Վ. Բրայլընի պէս ակամաւոր քաղաքական գործիչներ եւ ուրիշ շատ շատեր դարձան հայկական դատի ջատագովներ եւ որ հայկական խնդրը ջերմ համակիրներ ունեցաւ Ամերիկայում: Նրա ջանքերով էր, որ Դէմոկրատ կուսակցութիւնը Հայաստանի ազատութեան պահանջը իր պըլատֆորմի կէտ դարձրեց:

Հայաստանի խորհրդայնացումից յետոյ, երբ շատերը նահանջեցին, կամ ընկճւած՝ քաշեցին հրապարակից, Գարտաշեանը մնաց հաւատարիմ Հայաստանի անկախութեան գաղափարին: Այս անգամ արդէն իբրեւ Հ. Հ. Փարիզի Պատւիրակութեան ներկայացուցիչ եւ Պրէս-Բիւրօի վարիչ՝ շարունակեց գործել յանուն Հայաստանի ազատութեան: Ամենքի յիշողութեան մէջ գեռ թարմ են այն, կարելի է ասել, հերոսական պայքարը, որ նա կազմակերպեց ընդդէմ Լոզանի դաշնագրի վաւերացման եւ այն փայլուն յաղթանակը, որով պսակեց այդ պայքարը:

Գարտաշեանի վերջին գործը՝ Խորհրդ. Միութեան Ամերիկայի կողմից ճանաչելու առթիւ կատարւած քայլերն են, ինչպէս եւ Ղեւոնդ եպ. Դուրեանի սպանութեամբ ամբաստանւողների դատի կազմակերպումը: Վերջին այս գործը նա չկարողացաւ աւարտել. անողոր ճիւղն ուղիւնը զգետնեց նրան, եւ, ի վերջոյ, իջեցրեց գերեզման: Վ. Գարտաշեանը մեռաւ համեմատաբար երիտասարդ, գործունակ հասակում, երբ գեռ նրա հետ այնքա՛ն յոյսեր էին կապւած:

Վ. Գարտաշեանը բացի անսահման հաւատից ու մոլեռանդութիւնից, նաեւ հմուտ, քաղաքականօրէն զարգացած, Մերձաւոր Ա-

ընկերքի պատմութեան եւ ներկայ պայմաններին խորապէս իրազեկ, արտակարգ աշխատունակութեան տէր, Հայաստանի դատին անհռնօրէն նւիրւած, անձնական կեանքում բիւրեղի պէս մաքուր, ծայր աստիճանի անձնագոհ, զազափարական անձնաւորութիւն էր: Նրա գրչի տակից դուրս են եկել, գլխաւորապէս անգլիերէն լեզուով լատինացի յօդւածներ եւ երկարաշունչ գրական աշխատանքներ, որոնք ահագին դեր են կատարել Հայ ժողովուրդի ու հայկական հարցի ժողովրդականացման գործում: Իր զրւածքները հիմնաւորելու համար նա, յաճախ, լայն խուզարկութիւն էր կատարում, շարաթններով գեղերում էր հանրային մատենադարաններում, նորանոր աղբիւրներ էր երեւան հանում: Այդ պատճառով նրա գրութիւնները միշտ հարուստ էին նիւթով եւ կուռ տրամաբանութեամբ: Ծնորհիւ իր մեծ կիրքի՝ նա ունեցաւ եւ ճախորդ քայլեր, բայց, ընդհանրապէս, նրա հիմնական միտքը եւ որդեգրած ուղին շիտակ էին:

Վ. Գարտաշեան գերազանցապէս քաղաքական միտք էր. նա մեկնում էր քաղաքական փաստերից: Այդ է պատճառը, որ նա երբեք չչեղեց Հայաստանի անկախութեան գաղափարից: Նա շատ լաւ ըմբռնում էր, որ հայկական հարցի լուծման միակ իրական միջոցը Հայաստանի պետականութեան վերականգնումն է, որ հնարաւոր է արտաքին զօրաւոր միջամտութիւններով: Արտաքին միջամտութիւններն էլ հնարաւոր են, եթէ կան շահագրգռւած մեծ ուժեր: Մասնաւորապէս Ամերիկայի հետ նա խոշոր յոյսեր էր կապում, եւ Ամերիկան դէպի Հայաստան գրաւելու իրրեւ կարեւոր ազդակ համարում էր Հայաստանի տնտեսական հարստութիւնները, մասնաւորապէս քարիւղը:

Վ. Գարտաշեանի նկարագրի ցայտուն գծերից մէկն էլ չափից աւելի շեշտւած անհատականութիւնն էր, Այդ գծի շնորհիւ նա չկարողացաւ իր անձի շուրջը տեղդեւ աշխարհի միջոցով, որ իր կողքին եւ իր հետ նաեւ ուրիշ ուժեր էլ պատրաստէին: Եւ երբ իջաւ գերեզման, նրա տեղը մնաց բաց: Եւ իրաւունք ունի Զէյմա Զերարտը, երբ ասում է, թէ՝ «Տարակուսում եմ, թէ որեւէ մէկը պիտի կարողանայ գրաւել նրա տեղը յօգուտ Հայաստանի կատարող գործում»: Միանգամայն տրդար է եւ ծերակուտական Քինգի տւած քնորոշումը. «Գարտաշեանն եղաւ մի մեծ մարդ, ամբողջապէս նւիրւած Հայաստանի անկախութեան դատին եւ դրա համար էլ արժանի հայ ցեղի ճշմարիտ սիրոյն: Նա եղաւ ազգային անկախութեան եւ ազատութեան դատի ոգին»:

Այո՛, Վ. Գարտաշեանը եղաւ Հայաստանի ազատութեան եւ ան-

կախութեան մոլեռանդ ախոյեաններէից մէկը: Նրա տեղը, դժբախտաբար, մնաց բաց եւ յայտնի չէ, թէ ո՞վ եւ երբ կարող է բռնել:

II

ՊՐՈՓ. Յ. Թ. ԳԱՅԱՆԱՆ

Յունիս 10ին Ալեքսանդրիայում մեռել է պրոֆ. Յ. Թ. Գայանանը: Հանդուցեալը իր կեանքը նւիրել էր մշակութային աշխատանքի՝ զբաղւելով մինչեւ մահ նոր սերունդի դաստիարակութեան գործով: Երիտասարդ տարիքին եղել է նաեւ յեղափոխական, որ, սակայն, երկարատեւ չի եղել:

Պրոֆ. Յ. Գայանանը ծնւել էր 1864 թ. օգոստ. 28-ին Մարդուանում: Աւարտելով Մարդուանի կոլէջը՝ նա ուսուցչութեան էր կոչւել նոյն դպրոցում, իբրեւ հայերէն լեզւի դասատու: Զեւր հայրենասիրութեամբ վառւած երիտասարդ էր, այդ պատճառով երբ Փոքր Հայքում երեւաց Հնչակեան Կուսակցութիւնը, անմիջապէս յարեց նրան:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը զբաղւած էր այդ ժամանակ ցուցական ձեռնարկներով, որոնց հետեւանքով, 1892 թ. վերջերը, Կեսարիայում, Եոզկաթում, Մարդուանում եւ Փոքր Ասիայի մի քանի ուրիշ վայրերում տեղի ունեցան զանգւածային խուզարկութիւններ ու ձերբակալութիւններ: Մօտ 500 հայեր, իբրեւ քաղաքական յանցաւորներ, հաւաքւեցին Գաղատիայի բանտը: Դրանց մի մասը, որոշ ժամանակից յետոյ ազատ արձակւեցին, իսկ 56 հոգուն ամենադժոխային պայմաններում բանտային արգելքի տակ պահելուց յետոյ, 1893 թ. մայիս եւ յունիս ամիսներին դատի ենթարկւեցին: Տեղի ունեցաւ Գաղատիայի նշանաւոր դատավարութիւնը:

Իրապէս դատ ու դատաստան չէր, այլ՝ դատական զաւեշտ: Կառավարութիւնը առաջուց տւել էր վճիռը. դատավարութիւնը արտաքին երեւոյթները փրկելու համար սարքւած մի խաղ էր: Ամբաստանեալներից 17 հոգի մահւան դատապարտւեցին, 6 հոգի՝ 15 տարւայ բերդարգելութեան, 8 հոգի՝ 10 տարւայ եւ 10 հոգի, որոնցից մէկը կին, 7 տարւայ եւ այլն: Մահւան դատապարտւածներէ մէկ էր եւ պրոֆ. Յովհ. Գայանանը:

Գաղատիայի դատավարութեան չորս ահաբեկ յուզում առաջ եկաւ հայ եւ օտար հասարակութեան մէջ: Պրոֆ. Գայանանի հետ մահւան էր դատապարտւած եւ Մարդուանի կոլէջի պրոֆէսոր Կ. Թումայեանը, որի զւիցերուհի կինը ոտքի հանեց Եւրոպայի հանրա-